

Həsən BAYRAMOĞLU,
pedaqoji elmlər doktoru,
professor

Hələ tələbəlik dövründən təmsil yazan şair kimi tanıdığım Rafiq Musanın şeirləri ilə əhatəli tanışlığım mənə də ədəbi mühitdə o qədər də təbliğ olunmağa meyilli olmayan təvazökar şairin yaradıcılığına diqqət yetirmək, bir oxucu kimi münasibət bildirmək zərurəti doğurdu.

Öncə onun ənənəvi poeziyadan qaynaqlanan satirik üslubu haqqında danışmaq istəyirəm. Nöqsanlardan, bəzi sosial eybəcərliklərdən danışmağı, eyhamla tərbiyələndirməyə çağırış notları ilə köklənmiş üslubu çox sev-

ya ilə, ölçülü-biçili, mənalı gülüşlə başa çatır. Artıq bir dəfə Esxilin "Zəncirlənmiş Prometi"yində faciə formasında ölümcül yaralanmış yunan allahları bu dəfə də Lukianın "Söhbətlər"ində komediya formasında ölməli olur. Tarix nə üçün belə edir? Görkəmli ədəbiyyatşünas Yaşar Qarayevin sözləri ilə desək "onun üçün ki, bəşəriyyət gülərək öz keçmişindən ayrılı bilsin".

XIX əsrin ortalarında Azərbaycan da feodalizm tarixi inkişafının son mərhələsinə yaşıyırdı. Asılı olduğu Rusiya imperiyası da təhkimçilik hüququnun ləğvi ilə öz keçmişindən həm gülərək, həm də ağlayaraq ayrılırdı. Bu sosial humanitar proses nəticəsində XIX əsrin ortalarında Avrasiyada zəngin komik material, konfliktlərdən doğan sosial gülüş üçün geniş meydan var idi. Biri "Aldanmış kəvəkb" in "Poçt qutusu"nu, "Kəmalüddövlə məktubları" nı oxuyaraq ağlayır, biri də "Məmməd həsənəminin eşşəyi" ni axtararaq. "Ölümlər" in halına acıyırdı. Yeni poetik gülüş sosial tələbat olaraq həmişə maraqla qarşılanmaqla bərabər, cəmiyyətin həyatında cərəyan edən nəsnələrə baş çıxarmağa çağırış amaclıdır. Məsələn, həm Mirzə Fətəliyə, həm Mirzə Cəlilləyə, həm Mirzə Ələkbər Sabirdə, həm Mir Cəlalda, nəhayət, Anarda gülüş öncə maarifləndirici olmaqla bu şəxslərin həm də istedadından, ürək yanğısından ki təbii yumor hissəsinə malik olmaları

*Sovqat-movqat da gəlmir
Bu yazığın adına.
Eşşək çəkə bilməyir
Məşənin qəm yükünü.
At da ona qoşulub,
Ağır keçir hər günü.
Digər bir təmsildə
("Eşşəyin dərdi") oxuyuruq.
Eşşək qoduşa baxdı:
Dağılacaq bizim ocaq!
Yerli-yersiz anqırır,
Bundan eşşək olmayacaq!*

Burada klassik rus filosofu V. Belinskiyin aşağıdakı sözləri yadıma düşür, "Satira təkcə nöqsanlara və zəif cəhətlərə istehza deyil, nəcib məqsədlə qəzəbin şimşəyi və ildırımındır".

Onun alleqorik şeirlərindən bəzilərinə nümunə kimi göstərə bilərik: Ədəbiyyatda komik ədəbi nümunələr, ciddi lirik ədəbi nümunələr qədər sosial çağırışların tribunasını təşkil etdiyindən həm ciddi, həm də komik üslubu öz yaradıcılığında birləşdirmək bizim ədəbi mühitdə yan-yanə addımlamışdır. Bu, Rafiq Musada da belədir. Bu mənada onun lirikasındakı ciddi-poetik üslubun başlıca məziyyətinə toxunaraq qeyd etməliyik ki, onun vətəndaş mövqeyindən qaynaqlanan didaktik pafosu "kişinin", kişiliyin müəhlə statusunu etolanaşdırır. Onun bu tipli silsilə şeirlərində kişilik etiketindən sujetyaratma və təhkiyə sistemindən sərrast istifadə etməsidir.

*Böyük danışanda susardıq ancaq,
Böyük olan yerdə kiçik kim idi.*

olaraq sonucda eyni cür fərdiyyəti daşıyan insanlar olmasındır.

*Gör nə gözəl deyib bizim babalar:
Dost dostuna gərək olsun tən yarı.
Xoş günlərin dost-tanışı çox olar,
Əsl dostdur çətin günün dostları.
Kədərli gizlidir, sevinci bəlli,
Dərdini demədi xatirələrini
Hərdən ümid verdi, hərdən təsəlli,
Qəddimi əymədi xatirələrini.*

"Son məktubum" şeirində də müəllifin başlıca poetik siqləti mövzudan mövzu çıxararaq, yuxarıda qeyd etdiyim fərqli tələli insanlara xitab təsiri bağışlayır:

*Eşqin yükü bir əlçimdi,
İlk məktubum son əlçimdi.
Bir ömürlük bələdçimdi,
İlk sevgimə son məktubum.
Qəlbimdəki məhəbbətdir,
O sevgiyə zamanətdir.
Bu da bələ amandır,
İlk sevgimə son məktubum.*

Yeri gəlmişkən, inanıb-güvəndiyi, həyatının bir parçası sandığı bəzi adamların bəzən onu yetərincə duymaması, o qədər də dəyər verməməsi (sənət adamları qeyri-adi olurlar və bunu da bəzilər dəyərləndirə bilmirlər. H.B), yaxşını və pisi bölüşməkdə ona həmdəm olmaması, xüsusilə həyatda rastlaşdığı və ya müşahidə etdiyi bəzi nəsnələrə qarşı onun bəşəriyyəti poetik ruhunun "sarı simi"ni təşkil edir.

Onun yaradıcılığında ümdə mövzulardan biri də qadın mövzudur. Ədəbiyyatımızda özünəməxsus yeri olan bu mövzu demək olar ki, bütün zamanlarda, bütün şairlərin müraciət etdiyi mövzulardandır.

Sivilizasiyanın öz inkişafında daim borclu olduğu bir sıra faktlar içərisində qadın, - ana, qız, sevgi, qəhrəmanlıq, namus, etibarlılıq, ön nəhayət də ailə dəyərləri söz və ifadələri ilə sinonim-simvol təşkil etməkdədir.

Ona görə də bu mövzuya müraciət həm də ədəblər üçün daimi xarakter daşımaqla, ədəbi yaradıcılığın şahənə mövzusu olaraq qalmaqdadır. Rafiq Musada konkret kimsə müraciətdən çox, ümumi xitab-mükalimə ruhu daha güclüdür.

"Kim sözündə haqlıdır" şeirində sevgilisindən küsən, inciyən qız sevgidən gileyənir, onun varlığına inanmır, ona dəyər verməz, sevgini mənasız, dəyərsiz hesab edir:

*Kərəmlər yanan deyil,
Sevən sevgi aramır.
Sevgi, Məcnun sevgisi
Bu gün bizə yaramır.
Kərəmlər yanan deyil,
Əslilər hovar salır.
İndi bəzi kərəmlər
Donu düyməziz alır.*

Bu fikirləri dilə gətirən qız şeirin sonunda öz səhvini başa düşür və sevginin varlığına inanır. Şeirdə şair bu məsələyə müdaxilə edir.

*Nə deyəcəm bilmədim
Dərdini sökan qıza.
İçindəki acımı
Üstümə tökən qıza.
... Hiss elədim o sevir,
Onu boğur göz yaş.*

*Mehriban düşməniylə
Bilməyib son "savaşı".*

Rafiq Musanın poetik yaradıcılığında müşahidə etdiyi hər hansı söhbət-mükaliməni lirik mövzuya çevirməsi də önəmli yer tutur. Bu da öncə ondakı müşahidə bacarığı, qabiliyyəti, improvizasiya imkanları ilə bağlıdır. Bir də görürsən ki, söhbət əsnasında hansısa nüansı poetik mövzuya çevirib və bir çox yazılar üçün xarakterik olan bu üslubi imkanlar onda da uğurla alınmaqdadır.

(Davamı 7-ci səhifədə)

SÖZÜN GÜCÜ VƏ DƏYƏRİ

Rafiq Musanın yaradıcılığından qeydlər

məsidir. Əslində bütün xalqlarda olduğu kimi, bizdə də təmsil, həcv həmişə cəmiyyətin həyatı realılıqlarını cilləməyə məqsədi güdüb. Hələ tələbəlik dövründən biz onu təmsilçi-şair kimi tanıyırdıq və inanırıq ki, o təkcə təmsil yazsaydı belə, daha çox udardı, o sahənin çox tanınmış-görkəmli simalarından olardı. İllahdakı indiki dövrdə tənqidi çox vaxt mədhiyyənin üstələdiyi bir vaxtda.

Bu üslub bütün zamanlarda ədəbiyyatımızla birgə addımlayıbdır. Müxtəlif fərqli siyasi-ictimai dövrlərdə alternativ düşüncəni ehtiva edən "Molla Nəsrəddin", "Füyuzat", "Lək-lək", "Şərqi-Rus", "Kaspi", "Həyat" və b. dərgilərdəki satirik yazılar, felyeton və təmsillər həmişə ictimai-mühtim güz-güsünü təşkil etmişdir. İstər Mirzə Fətəlinin komediyaları, istər Mirzə Cəlilin gülüşü, istərsə də Əli bəy Hüseynzadənin, Əhməd Ağaoğlunun, Üzeyir bəyin, Məhəmməd ağa Şahtaxtının naqisliklərə qarşı eyhamları olsun, bunlar hamısı milli kimliyimizin tamıgüşi naminə, "seçilmiş yol"un şedevrləridir.

Hər bir tarixi-ictimai mərhələdə hər bir xalqın həyatında baş vermiş ciddi dəyişikliklər, təbəddülatlar əlahəzrət zamanın, ictimai-humanitar düşüncənin, o cümlədən də sənətin qarşısına qoyduğu yeni tələblərlə yadda qalır. Gülüş bütün zamanlarda oyadı, ayıldıcı olmaqla komik sənətin, əsərin, ifadənin ruhunu təşkil edir. Hətta klassiklərdən biri dəqiqliklə yazmışdır ki, köhnəlmiş həyat formasını tarix qəbrə apararkən, çox ziqzaqlı mərhələlərdən keçsə də, qəti hərəkət edərkən onu qəbrə-tarixin yaddaşına sürükləyir. Bu mənada sosializmədək ümumdünya tarixinin son mərhələsi komedi-

ndan qaynaqlanırdı. Bir də onlardakı yüksək komik istedad kəskin tənqidi mühakimə, incə və ləfəfli yumor üslubu ilə həyatda mövcud olan bəzi hadisə və sosial realılıqları qamçılamaq intuisiyası ilə bağlı idi. Qısaca desək, burada zamanın sosial sifəti ilə təbii istedadın harmoniyası hakimdir!

Mirzə Fətəli hələ vaxtı ilə yazırdı ki, "ədəbi gülüşün, satiranın əsas məqsədi insanların görkən və görükməyən eyiblərini ifşa etmək, oxucuları və qulaq asanları ibrətləndirməkdir. O həm də deyirdi ki, tənqid, istehza və məsxərədən başqa, insan təbiətinə pis və yaramaz emalləri heç bir başqa vasitə ilə islah etmək olmaz" və yaxud başqa misal: hələ 1914-cü ildə İrəvanda nəşr olunan "Lək-lək" (leylek) məcmuəsində dövrünün tanınmış maarifçisi Mirzə Cabbar Məmmədzadə yumoristik üslubda yazırdı: "Analarmız toyuğun təzəcə yumurtadan çıxmış cücələrinə nəzarət edir, onlara yumşaq və mədələri həzm edə biləcək yemək hazırlayır, onları başqa quşlardan, heyvanlardan və suya düşüb boğulmaqdan mühafizə etməyə çalışırlar. Amma canından artıq sevdikləri cocuqlara anamlı olaraq qulluq etmək, onları müayinə və müalicə etmək, təmiz saxlamaq, gümrək böyütmək əvəzinə, dua yazdırırlar".

Bu zəngin ədəbi-bədii kulliyatın fəvqində Rafiq Musada satirik üslub əslində ciddi vətəndaş mövqeyini ifadə edir: "Məşə o məşə deyil" alleqorik poemasında onun hədəfi sərrast və qətidir.

*Məşə kimsəsiz meşə,
Qurd gəlir, Tülkü gəlir.
Şimaldan soyuq külək,
Cənubdan bürkü gəlir.
Qış yuxusu düşməyir
Ayının heç yadına.*

*Kişilər kişitək yadda qalacaq,
Kişilər görmüşdük, kişi kimi ydi.*

*Çox ısdə çox şeyi gədlər alıb,
Yük kimi daşıyır kişi sözünü.
Oğurlar, yaltaqlar yaman çoxalıb,
Kisitək demirlər sözün düzünü
Və yaxud:*

*Kişinin cavanı, qocası olmaz,
Kişi ədalətli, haqqın quludu.
Kişilər kişitək ömür yaşayır,
Kişilik kişinin həyat yoludu.*

Burada o təkcə doğruluğun simvolu kimi yox, sanki bizə məxsus olan simvolun sosial-ritual aktını tamamlayır. "Dəli Kür"u xatırlayın, orada ənənəvi "sosialist realist" üslubunu ciddi milli dəyərlərin üslubu tamamlayır və yaxud "Böyük daş"da Rüstəm kişinin simasında ifadə edilən obyektiv, pak, təmiz rəhbər kişi obrazını götürək. Hər ikisi: Cahandar ağa da, Rüstəm kişi də başdan ayağa kişiliyin təcəssümü, əsərlərin özü isə kişiliyin epopeyasıdır. Göründüyü kimi, ədəbi-bədii fikir salnaməmizdə kişiyə ehtiram, kişiliyə səcdə həmişə yüksək yer tutur. Rafiq Musa da bu ifadənin daşdığı yükün siqlətini dəyərləndirirək kişilik mövzusunun zənginləşdirir:

*Dayaqmış, arxaymış ər oğluna ər,
Haqlınn özündə haqsız baş əymir.
Yaman çoxalıbdır kişi kimilər,
Biz görən kişilər gözümə dəymir*

Beləliklə, çox ədəbiyyatımızda qeyd etdiyimiz biz ciddi ədəbi formanın daimi, fasiləsiz, bir az da obrazlı desək, didaktik-epoxal mahiyyət daşıdığını görürük.

Rafiq Musa poeziyasının bir məziyyəti də onun poetik qəhrəmanlarının hər birinin fərqli tələli insanlar

(Əvvəli 6-cı səhifədə)

"Tanrım qorusun" şeiri bir çox məqamları ilə həyat epopeyasıdır.

*Damcılar selə dönsün,
Qoy aparsın sel məni.
Öz içimdə batarsın,
Qınamasın el məni.
Sevir-sevmir nə bilim,
Öz işidir mələyin.
Bu sevgi içimdədir,
Ona heç nə deməyin
Rafiq Musa neynəsən,
Payız sahib yağışa,
Allaha pənah deyib,
Gedirəm üzü qışa!*

Son dərəcə səmimi poetik etirafdan yüksək sədaqət notları ilə ilmə-ilmə xalça toxuyur kimi lətafətli hisslərin harmoniyasıdır elə bil bu sətirler.

Hər gün hansısa təhlükəni dəf etməyən kəs həyatda heç nə öyrənə bilməz. Həyat mübarizə, o isə yüksək motivasiya sayəsində müsbət sonluğa varə bilər. Bu mənada həyat təlim meydanıdır, təsadüfən deməyiblər ki, dünya gör-götür dünyasıdır. Unutmaq olmaz ki, poetik fikir də ən çox dəyərlərə və ideallara istinadən söylənir. Deyərlər də həmişə etalonur, ideallar isə ulduzlara bənzəyir, onlara əl çatmasa da onların xeyirxahlığı həmişə yol göstərən şəhirlərdir. Rafiq Musa da bu meyarlara söykənərək stabil bir poetik üslubun improvizasiyası olaraq həmişə öz bəxş bucağının pərvanəsini onun ətrafında fırlanır. Ona görə də üreyini qısa misralarla, amma çoxbədli formada yetərincə ifadə edir. Son nəticədə bu fikirlər zəncirbənd kimi bağlanaraq sonuncu bənddəki yekun fikirlə başa çatır. Bu mənada onun poetik dili kontrastlı, zəncirbədli olduğu qədər həm də özünəməxsus üslubu və təhkiyəsi ilə seçilən maraqlı keçidləri ilə diqqəti cəlb edir. Səmimi bir etirafdan yoğunlaşan poetik sözün, ifadənin sonluğunu xoş ovqatla bitir:

*Tanrı ömür diləsa,
Göylərdən nur əlasa,
Hər işimiz düzəlsə,
Yaşamağa nə var ki.
və yaxud:
Hərə öz bəxtinin pərvanəsidir,
Hər kas öz ağılla yandırar ocaq.
Kiminsə ömrünü yaşamaq çətin,
Hər kas öz ömrünü yaşayır ancaq.*

SÖZÜN GÜCÜ VƏ DƏYƏRİ

Rafiq Musanın yaradıcılığından qeydlər

Vətən həsrəti ilə yaşamağa güc tapan şair Qərbi Azərbaycanda qoyub gəldiyi Güllübulaq kəndini öz şeirlərində ürək ağrısı ilə yad edir, alışıb yanır, amma haçansa o yerlərə ayaq basacağına inanır. Onun şeirlərinin birində ("Ora Vətəndir") oxuyuruq:

*Hanı ev-əşiyim, təndirim, bacam,
Od üstə közərən, qızaran sacam.
Zirvədə bəmbəyaz qara möhtacam
Könlüm Çıldır kimi dumandı, çəndi
Ora Vətəndi!"*

Rafiq Musa "El köç etdi" şeirində də bu mövzuya sadiqdir. O, ağrı-acılarını bu şeirdə daha qabarıq verə bilməmişdir.

Şair bu günün reallığından, Qarabağ hadisələrindən, qələbəmizdən də söz açmağı özünün müqəddəs borcu olduğunu dilə gətirir. Dünyanın ağrı-acılarından çıxmış, səngərlərdə öz sözünü deyə bilən və demiş Azərbaycan xalqının mərd oğullarından fəxr ilə danışır. İllər öncə yazılmış "Qarabağ nağılı" poemasında o inanırdı ki, Qarabağda Azərbaycan ordusunun qələbəsi çox da uzaqda deyil. Şair bu gün böyük həvəslə qələbəmizdən yazır.

*Bir zaman xəyallarda
Dərə keçdik, dağ aşdıq.
İllərin sevincini
Bu günə saxlamışdıq.
O müqəddəs gün gəlib.*

Azərbaycan ordusunun ardıcıl qələbəsindən ruhlanan Rafiq Musa bir-birinin ardınca biri-birindən qiymətli şeir və poemalar yazır. "Qarabağ Azərbaycandır", "Biz Laçına qayıdırıq" poemaları, "Azərbaycan ordusu", "Azərbaycan bayrağı" "Qazilər evə dönür", "Mənim əsgər qardaşım", "Azərbaycan-Türkiyə", "Avropanın qapısı" və onlarla şeirlər Qarabağla bağlı yazılmışdır.

"Azərbaycan-Türkiyə" şeirinin sonunda şairin yekun fikri budur.

*Haqsız haqdan danışır,
İtib nizam-tərəzi.*

*Höküm yenə bizimdir,
Sözümü əl-qərəzi.*

*Düşməni çalxanır yenə,
Sığmayır yerə, göyə*

Zəfərin ünvanı bir.

*Azərbaycan-Türkiyə,
Azərbaycan-Türkiyə.*

Şairin "Mənim əsgər qardaşım" şeirinin ilk bəndi belədir:

*Zəfər günün mübarək,
Mübarək olsun andın.
Bir alın yazısında
Min bir ömür yaşadın.
Qayalara həkk olub
Öz tarixin, öz yaşın.
Zəfər günün mübarək,
Mənim əziz qardaşım!*

Şeirin son bəndində şair yekun sözünü deyir.

*Sən bilirsən haçandır
Sonuncu dayanacaq.
Vətənin bütövlüyü
Sən qələbəni olacaq!
Sənin hər bir qələbəni
Mənim qeyrət savaşım.
Zəfər günün mübarək,
Mənim əsgər qardaşım!*

Bəli, Rafiq Musanın Vətənə, elə o başla bağlı bütün şeirlərində vətəndaşlıq hissi olduğundan da artıqdır.

Rafiq Musa həyatını özü quran, kimsədən təmənna güdməyən, kimsəyə arxayın olmayan bir insandır. Məşhur sosioloq yazıçı Emersounun bir sözü vardır: "Həmişə özünü güvənən, hər bir insanın qəlbi məhz bu "sarı sim"nin hesabına döyünür". Məş-

hur yazıçı Mark Tvenin aşağıdakı sözləri də maraqlıdır: "Ömür boyu hər kəsin qapısını xoşbəxtlik bir dəfə döyür, ancaq başı qeybətə və yersiz söz-söhbətə qarışdığından çoxları qapının nə vaxt döyüldüyünü ya duymur, ya da eşitmir". Həm də unutmaq ki, dərdi təkbəşinə da çəkmək olar, amma sevinci bütünlüklə yaşamaq üçün görək onu başqası ilə bölüşmək qüdsiyyətin olsun. Rafiq Musanın bütün şeirlərində istər komik, istər ciddi-fəlsəfi, istərsə də lirik şeirlər olsun səmimiyyət hakimdir. Məşhur ədiblərin birinin sözləri ilə desək bu dünyaya gəlməmiş ki, gülək, güldürək, sevindirək, çünki o dünyada sıranı körpüsündə və cəhənnəmdə heç kimə gülmək nəsis olmayacaq, cənnətdə də gülmək ayıb sayılır.

Onun doğmalarına ünvanlandığı yazıları da bütün məqamları ilə bir ömür dastanıdır: və poeziyasının ana xəttini təşkil edir.

Dəyərini bilmədim,
Hər həftənin, hər ayın,
Bir az sizdən gen düşdüm,
Məni üzürlü sayın.
Sizlərin ürəyində
Günəş tək yanayıram,
Umu-küsü edənə,
Hələ barışayıram
Hələ sevnələri var,
Arzularım bitməyib.
Nələr, nələr itirdim,
Hələ hər şey itməyib.
Yollar çəkib aparır,
Üz-üzəyəm xoşuşa,
Səni yaxşı yaşamadım
Ömrüm, məni bağışla!

Biz ömür dastanının yeni-yeni səhifələrini yazacağına, poeziya ələmində mövqeyini qoruyub-saxlayacağına, yeni-yeni yaradıcılıq nümunələri ilə onu sevnələri peyziyab edəcəyinə ürəkdən inanır, sakit, həlim, xasiyyətinə, amma qəti və kəskin vətəndaş mövqeyinə malik xarakteri ilə ömür səhifəsini bəzəmək amacıyla ona uğurlar diləyirik.